

AZ OROSZ PERFORMATÍV MEGNYILATKOZÁSOK SZEMANTIKAI ÉS PRAGMATIKAI ASPEKTUSAI

KRÉKITS JÓZSEF

1. A performativitás fogalmát J. AUSTIN vezette be¹. A performatív elnevezés a középkori latin *performs* — *cselekszem* igéből származik. A „performatívum” olyan megnyilatkozást jelöl, amely ekvivalens azzal a cselekedettel, amelyet a megnyilatkozás igéje rögzít.

1.1. Legrészletesebben kétségtelenül J. AUSTIN foglalkozott e témával. ERWIN KOSCHMIEDERnek, a kiváló lengyel aspektológusnak tartozunk azzal a megállapítással, hogy a nyelvészeti irodalomban először, J. AUSTINNál is jóval korábban, ő fejtette meg a performativitás (nála „koincidencia”) lényegét: „Koincidencián” (a mai performativitáson) — írja KOSCHMIEDER — „értem a szó és a cselekvés egybeesését (...) olyan formában, hogy a szó, amelyet kiejtünk, maga a jelölt cselekvés” („Koinzidenz von Wort und Tat=wenn Tun und Sprechen dasselbe ist”)². Az egész megnyilatkozás egybeesik a performatív igével jelölt cselekvéssel: a kérés aktusa nem mehet végbe anélkül, hogy az egész megnyilatkozást ki ne ejtenénk.

1.2. Az explicit performatívumra jellemző általában a jelen idő (egyszerű jövő, a feltételes mód) egyes szám első személyű alakjának funkcionális elkülönülése a többi igealaktól:

- (1) Kommandor (Don Žuanu). Ja vsě-taki *posovetuju* (vő. *sovetuju*, *sovetoval by*, *posovetoval by*) vam, sen'or, uchaživat' za nimi, esli chotite ostat'sja nezamečennym (S. Alešin: *Togda v Sevil'e*, 60). (≈ Kommandor [Don Juanhoz]. Mindenesetre azt *tanácsolom* [vő. *tanácsolnám*] önnek, señor, udvaroljon nekik, ha észrevétlen akar maradni.)
- (2) — Ja vsě-taki *sovetuju* vam, sen'or, uchaživat' za nimi, esli chotite ostat'sja nezamečennym.
- (3) — Ja vsě-taki *posovetoval by* vam, sen'or, uchaživat' za nimi, esli chotite ostat'sja nezamečennym.
- (4) — Ja vsě-taki *sovetoval by* vam, sen'or, uchaživat' za nimi, esli chotite ostat'sja nezamečennym.

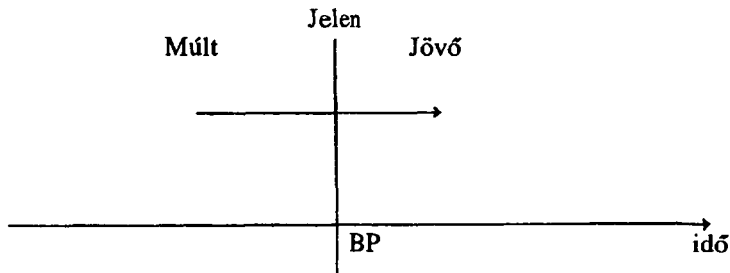
Mind a négy változat (*posovetuju*, *sovetuju*, *posovetoval by*, *sovetoval by*) ideje egybeesik az adott beszédaktussal. Mind a négy megnyilatkozásban az igék jelentése perfektív értelmű (a folyamatos alakkal kifejezett performatív igéké is). Egyik mondatra sem kérdezhetünk az *aktuális jelen időre* vonatkozó kérdőmondatlalt: Mit csinálsz most? (Was machst du denn da? Čto eto ty sejčas delaješ?). *Aktuális jelen időben* (praesens conreticum) a folyamatban lévő cselekvés meghatározatlan. Nem rögzíthető a cselekvésnek sem a kezdete, sem a vége — KOSCHMIEDER szavaival —: „Der Sachverhalt ist im Wahren”³:

- (5) „Ich schreibe *soeben* einen Brief an meinen Bruder” (E. KOSCHMIEDER, 353).

KOSCHMIEDER aktuális jelen idejű mondata oroszul az alábbi mondatvariánsokkal adható vissza:

- (5') *Sejčas ja pišu pis'mo bratu.*
(5'') *V dannyj moment (ja) pišu pis'mo bratu.*
(5''') *Sejčas imenno pišu pis'mo bratu.*

Aktuális jelenben — mint látjuk — a jelen idejű igén (a főindikátoron) kívül szerepelhetnek a *sejčas*, *sejčas imenno*, a *v dannyj moment* időindikátorok is, amelyek a múltból a jelenen át a jövő felé haladó cselekvésben a *beszélés pillanatára* (BP) utalhatnak:

1. ábra

Az (1) megnyilatkozásban szereplő igék viszont nem a cselekvés folyamatát („Währen”), hanem a cselekvés bekövetkezését (beállását) szignifikálják. A cselekvés bekövetkezése („Eintritt”) mindig teljes, totális cselekvést tételez fel, amelynek van kezdete, folytatása és vége. Az explicit (nyilvánvaló) performatívok mindig meghatározott (a szó tövében a *határ* szóval) idejű bekövetkező (ennélfogva perfektív értelmű) cselekvést fejeznek ki.

1.3. A nyelvészek között most arról folyik a vita, hogy a performatív (egyes szám első személyű) alak pontszerű szemléleti jelentéssel bír-e, avagy duratív, tartós perfektív jelentést hordoz magában. B. COMRIE⁴ és Z. VENDLER⁵ punktuális, pontszerű jelentést tulajdonítanak neki. Ju. D. APRESZJAN egyszerre punktuális és folyamatos jelentéssel ruházza fel őket („vidovremennoe značenie performativov javljaetsja i točnyim, i processual'nym odnovremenno”)⁶. APRESZJANNak ez a meghatározása ellentmondást tartalmaz: egy ige egyszerre *folyamatot* és *bekövetkezést* nem rögzíthet. Minden perfektív jelentésű ige vagy meghatározott idejű, meghatározott mennyiségű, vagy meghatározott minőségű cselekvést szignifikál; a *bekövetkezés* („Eintritt”) és a folyamat („Währen”) oppozíciót alkotnak, nem vegyíthetők egymással.

1.4. A performatív igékkel összefüggésben a megnyilatkozásban fakultatív indikátorként szerepelhet a *hiermi* határozószó, amely az aktuális jelen idejű kijelentésekben előforduló *soeben* indikátorral alkot oppozíciót. A német *hiermi* indikátornak a magyarban hozzávetőlegesen az *ezennel*, az oroszban pedig a *nastojasčim* indikátor felel meg. Az orosz *nastojasčim* indikátor csak a kancellária hivatalos írott nyelvben használatos, a beszélt nyelvben nem fordul elő.

Az aktuális jelen idejű deskriptív mondatban szereplő német *soeben* határozószónak a *sejčas* és szinonimái felelnek meg leginkább (5'), (5''), (5'''), amelyek a beszélés pillanatára, a cselekvés közepére utalnak (l. az 1. ábrát).

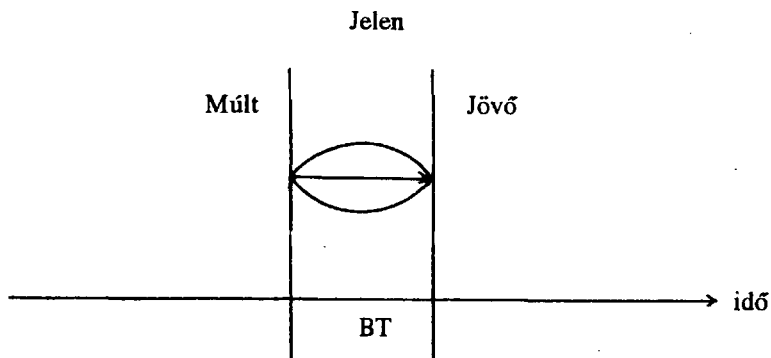
A német *hiermit*-nek megfelelő „*nastojáčim*” helyett az orosz beszélt nyelvben az „*a sejčas*” (*most pedig*) másodlagos performatív indikátort használhatjuk, amely formailag alig tér el az aktuális jelen időre utaló „*sejčas*” (*most*) deskriptív indikátortól, de annál inkább jelentésanilag. Az előbbi a cselekvés, a beszédaktus *bekövetkezésére, beállítására* utal (6), (6'), (6''), (7), az utóbbi a beszélés pillanatát, a folyamat közepét ragadja meg (5), (5''), (5'''):

- (6) — *Hiermit bitte ich die Herrschaften zu Tisch* (E. KOSCHMIEDER, 353).
- (6') — *A sejčas prošu gospod k stolu.*
- (6'') — *A sejčas poprošu gospod k stolu.*
- (7) *A sejčas ja vam sovetuju* brosit' navsegda eto logovo i sledovat' za mnoj (N. Pogodin: *Neutomimyj stroitel'*, 176). (≈ — *Most pedig azt tanácsolom önnek, hagyja el ezt a vackot, és kövessen engem.*)

A „*Most mit csinálsz?*” = „*Čto eto ty sejčas delaješ'?*” kérdésre nem felelhetünk **„A sejčas ja pišu pis'mo bratu”* mondattal, hanem csak úgy, ahogyan az (5), (5'), (5'') és (5''') mondatokban le van írva.

A (6), (6'), (6'') és (7) megnyilatkozásokban nem a *beszélés pillanatát* (BP), hanem a *beszélés tartalmát* (BT) ragadjuk meg. Az aktuális jelenben a cselekvés határai elmosódnak; nem tudjuk, mikor kezdődött a cselekvés, és nem tudjuk, mikor fejeződött be.

A performatív jelen idő addig tart, amíg a beszédaktus: a performatív ige totális cselekvést rögzít, ismerjük a kezdetét és a végét (l. az (1), (2), (3), (4) megnyilatkozásokat). Ezt a kitégült, meghatározott idejű performatív jelen időt így ábrázolhatjuk:

2. ábra

A performatív jelen idejű alak tehát nem a cselekvés folyamatát, hanem annak bekövetkezését szignifikálja a konkrét tény szemléleti jelentéspozíciójában: mindig egyszeri és meghatározott idejű perfektív cselekvést rögzít.

1.5. Felvetődhet a kérdés, vajon mi az oka annak, hogy a teoretikusan perfektív igehasználót feltételező jelentéspozícióban imperfektív alakokkal is kifejezhetjük magunkat. Például a szlovén nyelvben következetesen csak perfektív alakokkal adható vissza a *performatív jelen idő*. Tudni kell, hogy az oroszban az igeszemléleti alakok ekvipolens opozíciót alkotnak. Az igepár (*sovetovat'// posovetovat'*) szemantikailag

markáns alakját a perfektív alak képezi. A + előjelű perfektív alakkal szemben áll a ± előjelű imperfektív alak, amely nemcsak — (mínusz) előjelű imperfektív, hanem + (plusz) előjelű perfektív jelentést is hordozhat magában.

2. Mielőtt valaki az explicit és implicit performatív megnyilatkozások tanulmányozásába fogna, meg kell birkóznia a legnehezebb nyelvészeti feladattal: világossá kell tennie — elsősorban a maga számára — az illokúció és a perlokúció dichotómiáját, melyet szemben a szemantikai aspektusokkal (az imperfektív és perfektív jelentésekkel), *pragmatikai aspektusoknak* is nevezhetnénk.

2.1. B. F. SKINNER a kauzális szemléletmódot hiányolja; fel kellene tárnai — mint írja — a nyelvi viselkedés okait (a gondolkodás folyamatait), meg kellene vizsgálni azokat a hatásokat, amelyeket a nyelv a hallgatóra gyakorol⁷. J. SEARLE, aki a nyelv céljának a kommunikációt tartja, észreveszi, hogy a nyelv és a kommunikáció, a jelentés és a beszédaktusok között lényegi kapcsolat van. A beszédaktus-elmélet művelői közül a legkövetkezetesebb koncepciót J. SEARLE fejlesztette ki, aki a kommunikáció alapegységének az *illokúciós aktust* tartja, amelyet a nyelvészek közül többen a *perlokúciós aktussal* tévesztenek össze. „A perlokúciós és az illokúciós (aktusok — K. J.) közötti megkülönböztetés hiánya a jelentés használatelméletének egyik legfőbb gyengesége”⁸. Hogy mit is értenek a nyelvészek ezen terminusokon — bonyolult kérdés, éspedig azért, mert a szakemberek is sokféleképpen értelmezik őket. Számukra is legtöbb esetben „misztikus fogalmaknak” tűnnek⁹. Ezt támasztják alá BALÁZS JÁNOS szavai is, aki *A szöveg* című könyvében arról ír, hogy még a legújabb vizsgálatok nyomán is kitűnt, hogy a nyelvészek körében is elég nagy a zűrzavar az illokúció és a perlokúció fogalmainak az értelmezésében¹⁰.

2.2. A szemantikai aspektusokat is kezdetben a legkülönbözőképpen értelmezték, mígnem rájöttek arra, hogy az aspektusokat (az aspektus kategóriáját) a nyelvek természetüktől függően, különböző (morfológiai, szintaktikai stb.) szinteken valósították meg.

2.3. A szláv aspektuskategória néhány nyitott kérdését (például a szemléleti alakok jelentésbeli konkurrenciájának, neutralizálódásának kérdését stb.) azért nem oldották meg a mai napig sem az aspektológusok, mert nem vették észre azokat a pragmatikai jelentésárnyalatokat, amelyek ráarakódtak az aspektusok szemantikai (és grammatikai) jelentéseire. A performatívok (performatív megnyilatkozások) tanulmányozása során fordított helyzet állt elő: a pragmatikai aspektusok (az illokúció és a perlokúció) váltak relevánssá, a szemantikaiak csupán árnyalják a pragmatikaiakat. Mindenesetre leszögezhetjük, hogy a szemantikai és pragmatikai aspektusok nem választhatók el egymástól: összefüggnek, kölcsönösen feltételezik, árnyalják egymást.

3. A performatívok használatában a pragmatikai kutatásnak a közvetlen verbális kontextuson („Satzkontext”) kívül elsősorban az ún. szituatív kontextus („Situationskontext”) vizsgálatára kell összpontosítania. BALÁZS JÁNOS is felhívja a figyelmünket arra, hogy a beszédaktusokat nem önmagukban, hanem a szövegalkotás láncszemeiként kell vizsgálnunk. A beszédaktusok szerepét az egész szöveg közlésbeli céljából érthetjük meg igazán. Ha ezt szem előtt tartjuk — írja —, akkor új megvilágításba kerülnek a beszédaktusok elméletében a lokúcióval, illokúcióval és perlokúcióval kapcsolatosan megfogalmazott tételek¹¹. Ehhez csak annyit fűznék hozzá, hogy a beszédaktusok elméletében az illokúciós szemlélet mellett a perlokúciós szemlélet szerepét is pontosan meg kell határozni. Ha a beszédaktusokat valóban a szövegalkotás láncszemeiként elemezzük, akkor a perlokúciós aspektus is valódi szerepet kap a beszédaktusok kutatásában.

3.1. A lokúció vizsgálatát a szemantika területére utalhatjuk. A „lokúció” fo-

galmáról SEARLE is lemond: a „lokúciós aktus” helyett referenciaaktusról, a lokúciós jelentés helyett pedig a propozíció fogalmáról, a megnyilatkozás kijelentéstartalmáról („propositional content”) beszél¹². KIEFER FERENC szerint is a lokúciós aktusok fogalma nem használható fel a megnyilatkozások jelentésének meghatározásánál, annál is inkább, mert a lokúciós aktus végrehajtása általában egy illokúciós aktus végrehajtását is jelenti¹³.

4. A nyelvészek hajlamosak az *erőt* („force”) a *jelentéssel* azonosítani, pedig már AUSTIN is a kettő megkülönböztetésére törekedett, amikor a jelentést az értelemmel és a jelöllettel tartotta egyenértékűnek¹⁴. A kettő nem ugyanaz. Az illokúciót és a perlokúciót elsősorban az illokúciós erő és a perlokúciós erő szemléleti megkülönböztetése és oppozíciós szembeállítás teszi a performatívok vizsgálatában operatív fogalmakká. Következésképpen arra kell törekednünk — írja AUSTIN —, hogy „x elvégzésének, végrehajtásának az aktusát, vagyis x elérését” (eredményét, következményét — K. J.) meg kell különböztetnünk az „x elvégzésére irányuló próbálkozás aktusától”¹⁵. X eredményes elérésével, megvalósításával *perlokúciós aktust*, x elvégzésére irányuló próbálkozással pedig *illokúciós aktust* hajtunk végre.

4.1. AUSTIN ellentmondásba kerül önmagával, amikor az illokúciós és a perlokúciós aktust lexikai értelemben próbálja megkülönböztetni. Az illokúciós aktust konvencionálisnak, mindennapi tapasztalaton alapulónak mondja, a perlokúciós aktust pedig nem konvencionálisnak¹⁶. Ezzel szemben P. F. STRAWSON kijelenti, hogy az illokúciós aktus végrehajtása sok esetben nem rendelődik alá valamiféle mindennapi tapasztalaton alapuló konvencionálnak¹⁷. Az illokutív aktusok konvencionális jellegét általában azok performatív státusával magyarázták: ha performatívum képezhető belőle, akkor feltétlenül konvencionális aktusról van szó. Ezt a tételt N. K. RJABCEVA megdönti, amikor feltárja az ún. mentális performatívokat a tudományos nyelvben: „a beszédaktusban a beszélők nemcsak konvencionális (szociális, rituális), hanem mentális cselekvéseket is végrehajthatnak”¹⁸, mint például:

- (8) „*Nazovëm (vö. budem nazyvát', ja nazyvaju) etu peremennuju 'aktant' (N. RJABCEVA, 13). (Elnevezzük [vö. el fogjuk nevezni, elnevezem] ezt a változót 'aktánsnak'.)*”

A fentiek alapján eljutottunk ahhoz a megállapításhoz, hogy az illokutív és a perlokutív aktusok megkülönböztetése a konvencionális/nem konvencionális ismérve alapján nem mondható operatívnak. Következésképpen, ha az illokúciós aktusok lehetnek konvencionálisak és nem konvencionálisak, akkor ez feltételezhető a perlokúciós aktusról is: bizonyos szituációkban a perlokúciós aktusok is lehetnek konvencionálisak.

4.2. Az illokúciós és perlokúciós aktusok közötti különbséget az intencionalitás/nem intencionalitás ismérve dönti el, SEARLE szavaival: „a jelentés szándékolt hatásai illokúciós és nem perlokúciós hatások”¹⁹. A hatás előidézésére irányuló szándék megfelel x elvégzésére irányuló próbálkozás aktusának. „Egy illokúciós aktus sikeres vagy tökéletes végrehajtása — AUSTIN szerint — bizonyos értelemben vett 'következményeket' vagy 'hatásokat' eredményez”²⁰. A következmény ismérve különbözteti meg végső soron a perlokúciós aktust az illokúciós aktustól. Az ellentmondásos értelmezések onnan erednek, hogy AUSTIN az illokúciós aktusoknak is tulajdonít egyfajta hatást mint következményt: „Az illokúciós aktus csak akkor boldogul, csak akkor jár sikerrel, ha ki tud váltani bizonyos hatásokat”. Szerencsére hozzáteszi: „Ami persze nem jelenti azt, hogy az illokúciós aktus egyenértékű bizonyos hatások elérésével

(kiemelés tőlem — K. J.)²¹. A félreértések abból adódnak, hogy néhányan — a fentiek is ezt húzzák alá — a „force” (erő, hatás) szónak egyetlen jelentést tulajdonítanak. A „hatás” szónak — megítélésem szerint — van egy imperfektív és egy perfektív értelme. Az első a hatás *mikéntjére, fokára*, a második a *hatás következményére, végeredményére* vonatkozik, következésképpen az illokúciós aktusban a hallgatóra (a címzettre) gyakorolt folyamatos (imperfektív) értelmű hatást vizsgáljuk, a perlokúciós aktusban pedig a befejezett (perfektív) értelmű hatást. Az angolban a „force” szó főnévként és igeként is használatos. Az igéből képzett főneveknek az oroszban lehet szemléleti jelentésük is. Például az egyalakú kétaspektusos „vozdejstvovat” igének is van egy imperfektív értelmű jelentése („okazyvat’ vozdejstvие”) és egy perfektív értelmű jelentése („okazat’ vozdejstvие”). Pragmatikai szinten az elsőt az illokúciós hatásra, a másodikat a perlokúciós hatásra vonatkoztatom²².

4.3. Közismert tény, hogy szemantikai megközelítésben az orosz befejezett és folyamatos ige ekvipolens oppozíciójában az oppozíció markáns, pozitív tagját a befejezett (perfektív) ige képezi, amelynek általános grammatikai jelentését (a cselekvés osztatlan egészét átfogó totalitásjegyet) a befejezett igék minden körülmények között, bármilyen kontextusban megőrzik. A befejezett ige jelentésállománya szűkebb, körülhatároltabb, a folyamatos igéé tágabb, kevésbé körülhatárolt, az oppozíció gyenge tagját képezi. A folyamatos ige kategoriális szemléleti jelentése, a nontotalitás átcsaphat saját ellentétébe is: a szövegkörnyezettől és a szemléleti szituációtól befolyásolva, az imperfektív ige kifejezhet totális cselekvéseket is (például az általános tény jelentéspotíciójában vagy a történeti jelen síkján). Az „abszolutisztikusan” viselkedő perfektív alakot + (plusz) jellel, a „liberálisan” viselkedő imperfektív alakot pedig ± (plusz-mínusz) jellel jelöljük.

4.4. Véleményem szerint a pragmatikai aspektusok is ekvipolens oppozíciót alkotnak. A perlokúciós aspektus az oppozíció erős tagját testesíti meg: „abszolutisztikusan” viselkedik: a megnyilatkozás hatásának (erejének) a következményére, végeredményére utal; + (plusz) előjelű cselekvést szignifikál. Az illokúciós aspektus a pragmatikai oppozíció gyenge tagját képezi: szemléleti tényezőktől függően az illokutív funkció mellett perlokutív feladatot, funkciót is elláthat, vagyis liberálisan viselkedik; ± (plusz-mínusszal) jelöljük. Ebből logikusan következik, hogy a performatív megnyilatkozások az interakciók viszonylatában a pragmatikai szemlélettől függően másodlagosan perlokutív feladatot is betölthetnek.

4.5. Ami az illokutív beszédaktust illeti, KIEFER FERENC sohasem beszél illokúciós hatásról, csupán illokúciós típusról, illetve illokúciós lehetőségéről. A „hatás” terminust csak a perlokúciós aktus kapcsán használja²³. Az illokúciós típus, illetve illokúciós lehetőség — megítélésem szerint — nem más, mint illokutív aktusminőség (mint például a kérés, parancs, tanács, tiltás stb. aktusminősége), amelyet nem azonosíthatunk még austini megfogalmazásban sem az illokúciós hatással (erővel). Az aktusminőség „Aktqualität” terminust A. LEIST használja²⁴. Viszont maximálisan egyetérthetünk KIEFER FERENCCEL, amikor megállapítja, hogy „a beszédaktus-elmélet pragmatikai jelentéselmélet, hiszen tárgya a megnyilatkozás (a beszédaktus mindig feltételezi a beszélőt)”²⁵.

4.6. Felvetődik a kérdés, hogy mit neveznek a szakemberek illokúciós erőnek, illokúciós hatásnak. J. SEARLE szerint az illokúciós erő, hatás néhány lényeges elemből tevődik össze. Az illokúciós erő egyik ilyen fontos részleme a *megnyilatkozás illokutív célja*. „Így például — írja a továbbiakban — a kérések illokutív célja ugyanaz, mint a parancsoké: ezek is és azok is valamilyen cselekvés elvégzésére irányuló próbálkozást fejeznek ki”²⁶. Megemlítenéd még az illokutív erő néhány más eleme is,

olyanok elsősorban, amelyek a performatív megnyilatkozásokban gyakran fejtik ki hatásukat. Ilyen elemnek tartja SEARLE például a beszélő szándékát „az energia, erő fokát, amellyel a beszédaktus illokúciós célját szándékozunk megvalósítani”²⁷. A magam részéről itt megkülönböztetem a hatás külső és belső erejét, attól függően, hogy a beszélő milyen módon valósítja meg a megnyilatkozás illokúciós célját.

Külső illokúciós erőről van szó, ha a beszélő hatása az *energia*, a *hatalom* különböző mértékében nyilvánul meg. Ezzel összhangban megállapíthatjuk, hogy a beszélők hatalmi helyzetében, státusában meglévő különbségek, fokozatok is a külső illokúciós erő megnyilvánulásának az elemeit hordozzák magukban. Ilyen esetekben figyelmünk az interaktánsok szociális helyzetére irányul.

Belső illokúciós erőről van szó, ha a beszélő különböző mértékben kötelezi el a címzettet, más szavakkal, különböző mértékben készletű cselekedetében felelősségvállalásra.

Az illokúciós erő fontos elemének tartom még az *illokúciós aktusok értékelő funkcióját*, a beszélő vagy a hallgató involváltságának (érintettségének), érdekelt-ségének a fokát²⁸.

Az explicit performatív megnyilatkozásokban az illokúciós erő fő indikátorai az illokutív, illetve performatív igék, az implicit performatív megnyilatkozásokban a különböző igemódok és szintaktikai konstrukciók, továbbá az orosz nyelvben gyakran előforduló partikulák (*nu-ka, a nu, a nu-ka, -ka, nu* stb.), melyek a legváltozatosabb formában képesek árnyalni a megnyilatkozások illokúciós erejét.

4.7. Már AUSTIN is megkülönbözteti a perlokutív feladatú (funkciójú) illokutív aktusokat a tényleges perlokutív aktusoktól. Egy illokutív aktus perlokutív funkciója (feladata) a szövegben egy másik illokutív aktus gyakorlati következményeként (folyományaként) szerepelhet²⁹. Vizsgáljuk meg ezt a „szöveg” szintjén:

- (9) Vladlen. *Razrešite mne provodit' vas do pljaža?* Sil'va Razrešaju (Sil'va i Vladlen uchodjat) (S. Michalkov: *Dikari*, V. 157). (≈ Vladlen. *Megengedi, hogy elkísérem a strandig?* Szilva. *Megengedem* [Szilva és Vladlen eltávoznak].)
- (10) Korrespondent. *Ja mogu zadat' vam vopros?* Aleksandr Rastakov. *Zadavajte* (S. Michalkov: *Echo*, V. 645). (≈ Tudósító. *Feltehetek Önnek egy kérdést?* Alekszandr Rasztakov. *Tessék parancsolni.*)

A fenti példákból kitűnik, hogy a címzett a *kérésre* a megengedő választ explicit (9) és implicit (10) performatív megnyilatkozásokkal adja meg. A „megengedés” a szövegösszefüggésből kiragadva, a verbális kontextus („Satzkontext”) szintjén illokutív aktust rögzít, szituatív kontextusban („Situationskontext”) a szöveg szintjén perlokúciós feladatot, funkciót tölt be, amennyiben a *megengedés* ezekben a szituációkban a kérés következményét, eredményét jelenti. A (9) példában a perlokúció kétszer is képviselve van. Először egy perlokutív funkciót betöltő performatív igével: „*ra z-rešaju*”. A beszélőnek (Vladlennek) Szilva megengedi, hogy elkísérje. A kérés illokutív aktusa a megengedéssel elérte perlokutív célját. Másodszor a perlokúciós következményre az író kijelentő (konstatív) mondattal kifejezett szavai utalnak: „*Sil'va i Vladen uchodjat*”. A (10) példában szereplő felszólító módú igealakkal kifejezett implicit performatívum a szövegvizsgálat szintjén perlokúciós feladatot tölt be: a kérés pozitív következményére, eredményére utal. A sikertelen kérésre adott tiltó válasz nem tölt be perlokutív funkciót. Meg kell jegyezni, hogy nem minden performatívum képes perlokúciót indukálni. Csak az a performatív megnyilatkozás képes perlokúciót indukálni, amelyiknek perlokúciós célja is van.

4.8. A perlokúciós céllal rendelkező illokúciós megnyilatkozásoknak perlokúciós következményei kifejezhetők verbálisan vagy averbálisan. A verbálisan kifejezett aktusok akkor felelnek meg a perlokúciós feltételnek, ha az illokúciós aktus perlokúciós célja a címzett *cselekedetében* (11) vagy a cselekvés végrehajtására irányuló *szándékában* valósul meg. A cselekvés végrehajtására irányuló szándékát a címzett rendszerint egyszerű jövő idejű igealakokkal fejezi ki (12):

- (11) Maša. *Nikolaj L'vovič, uchodite!* Nu čto, pravo... Tuzenbach. Ucho-žu... (Uchodit) (A. Čechov: *Tri sestry*, 340). (≈ Mása. *Nikolaj Lvovics, menjen már!* Igazán... Tuzenbach. Megyek, megyek. [Elmegy].)
Luk'jan. *Slovo dajte.* Kosogorov. Daju, daju slovo (Brat'ja Tur: *Pobeg iz noći*, 30). (Lukjan. *Adja szavát.* Kosogorov. Szavamat adom.)
- (12) Nevidimskij. *Ol'ga Kirillovna! Podžar'te nam vsem na obed losinoj pečěnki!* I možno nakryvat' na stol. Ol'ga Kirillovna. Chorošo, podzarju (S. Michalkov: *Ochotnik*, V. 70). (≈ Nevidimszkij. *Olga Kirillovna! Pirítson nekünk ebédre jávorszarvasmáját!* És meg is teríthet. Olga Kirillovna. Jó, pirítok majd.)
— *Davaj-ka domyvaj pol da osvobodi mne postel'!* — Osvobožu! — burknuła Gos'ka i podnjala trjapku (V. Ketlinskaja: *Inače žit' ne stoit*, 209). (≈ — *Fejezd be, kérlek, a padló felmosását, és tedd szabaddá az ágyat!* Szabaddá teszem — mormogta a foga között Goszka, és felemelte a rongyot.)

Az averbálisan kifejezett perlokúciós aktusokat az író elbeszélő formában adja vissza. Ez az a szituáció például, amikor megkérnek bennünket, hogy nyújtsuk közelebb a sőt, és erre úgy reagálunk, hogy szó nélkül átadjuk. Ezt GOFFMAN cselekvéssel történő „válaszolásnak” nevezi³⁰ (13):

- (13) — Kto tam? — Eto ja, Koroteev, *otkroj, Evdokija!* Evdokija Makarovna otkryvaet dver' (G. Mdivani: *Soldat Ivan Brovkin*, IV. 275). (≈ — Ki van ott? — Én vagyok, Korotejev, *Nyisd ki az ajtót, Jevdokija!* Jevdokija Makarovna kinyitja az ajtót.)
— *Vy rodnuju ego zapojte, rodnuju ego...* Oni i zapeli... (V. Šukšin: *Do tret'ich petuchov*, II. 427). (≈ — *A legkedvesebb dalára zendítetek rá...* És ők rázendítettek.)

5. Befejezésképpen elmondható, a tanulmányomban arra törekedtem, hogy az illokúcióval és a perlokúcióval foglalkozó jelentéseméletet a gyakorlathoz közelítsem. Az eddigi tanulmányokban a szakemberek csak az illokúciós aktusokkal foglalkoznak, a perlokúciós aktusokat csupán megemlítik, de a szövegkutatásban a beszédaktus-elmélet hiányosságai és egymásnak ellentmondó tételei következtében operatíván alkalmazni nem tudják. Ismételten hangsúlyozom, hogy kísérletet tettem arra nézve, hogy a beszédaktus-elmélet (a modern jelentésemélet ezen fontos láncszeme) egymásnak ellentmondó tételeit a szövegkutatásban feloldjam, továbbá, hogy a szemantikai aspektusokat a pragmatikai aspektusoktól különválasztva, az elméletet a gyakorlat (a gyakorlati kutatómunka) számára funkcionálisan alkalmazhatóbbá és operatívabbá tegyem.

Irodalomjegyzék

1. AUSTIN, J. L.: *How to Do Things with Words*. Oxford Univ. Press, 1962.
2. KOSCHMIEDER, E.: Durchkreuzungen von Aspekt- und Tempussystem im Präsens. In: *Zeitschrift für slavische Philologie*. 1930. Band VII. Heft 3/4. S. 352.
3. KOSCHMIEDER, E.: uo. 353.
4. COMRIE, B.: *Tense*. Cambridge, London. Cambridge Univ. Press, 1985. 37.
5. VENDLER, Z.: Say What You Think. In: *Studies in Thought and Language*. Ed. COWAN, J. L. Univ. of Arizona Press, 1977. 86.
6. APRESJAN, Ju. D.: Performativny v grammatike i v slovare. *Izvestija Akademii nauk SSSR, Serija literatury i jazyka*, 1986. № 3. 221.
7. SKINNER, B. F.: Eine funktionale Analyse sprachlichen Verhaltens. In: *Programmiertes Lernen und Lehrmaschinen*. Braunschweig, Georg Westermann Verlag, 1970. S. 148—149.
8. SEARLE, John R.: A beszédaktus mint kommunikáció. In: *Kommunikatív jelenség*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977. 260.
9. CONRAD, R.: KONRAD, R.: Voprositel'nye predloženiya kak kosvennye rečevye akty. V sb.: *Novoe v zarubežnoj lingvistike*. Vypusk XVI. Moskva, „Progress”, 1985. 352.
10. BALÁZS János: *A szöveg*. Gondolat, Budapest, 1985. 63.
11. BALÁZS János: uo. 65.
12. SEARLE, J. R.: A Classification of Illocutionary Acts. „Language in Society”, 1976. № 5. 2.
13. KIEFER Ferenc: Szemantika vagy pragmatika? *NyK*. 86. 1. Budapest, 1984. 6.
14. AUSTIN, J. L.: OSTIN, DŽ. L.: Slovo kak dejstvie. V sb.: *Novoe v zarubežnoj lingvistike*. Vypusk XVII. Moskva, „Progress”, 1986. 87.
15. AUSTIN, J. L.: *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 111.
16. AUSTIN, J. L.: OSTIN, DŽ. L.: 1986. uo. 91.
17. STRAWSON, P. F.: STROSON, P. F.: Namerenie i konvencija v rečevykh aktach. V sb.: „Novoe v zarubežnoj lingvistike”. Vypusk XVII. Moskva, „Progress”, 1986. 134.
18. RJABCEVA, N. K.: Mental'nye performativy v naučnom diskurse. *Voprosy jazykoznanija*, 1992. № 4. 12—13.
19. SEARLE, J. R.: 1977. uo. 261.
20. AUSTIN, J. L.: 1990. uo. 118.
21. AUSTIN, J. L.: 1990. uo. 119.
22. KRÉKITS J.: Semantika i pragmatika vremenno-predel'nykh glagolov. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 218.
23. KIEFER Ferenc: 1984. uo. 7—8.
24. LEIST, A.: Zur Intenzionalität von Sprechhandlungen. In: *Linguistische Pragmatik*. Frankfurt/M., Athenäum, 79.
25. KIEFER Ferenc: 1984. uo. 8.
26. SEARLE, J. R.: 1976. uo. 3.
27. SEARLE, J. R.: 1976. uo. 5.
28. SEARLE, J. R.: 1976. uo. 5.
29. AUSTIN, J. L.: OSTIN, DŽ. L.: 1986. uo. 97.
30. GOFFMAN, E.: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Gondolat, Budapest, 1981. 488.

SEMANTIC AND PRAGMATIC ASPECTS OF PERFORMATIVE SPEECH ACTS IN RUSSIAN

JÓZSEF KRÉKITS

In the paper the author makes an attempt to get semantic theory dealing with illocution and perlocution closer to practice. In previous papers specialists almost exclusively have dealt with only acts of illocution, those of perlocution been only mentioned. In view of inadequacies and controversial statements of discourse theory in text analysis no effective application has so far happened.

The present work is an attempt to solve the problem of contradictory statements in discourse theory, what is a very important link in the chain of modern semantic theory. Furthermore, the author strives by separating semantic and pragmatic aspects to make the theory functionally applicable and operative in practice (practical research work).